

شبکه اجتماعی فیس‌بوک در چالش‌های هویت ملی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۳)

نصراله معلم برمی^۱

محمد نوری^۲

علی اکبر قیاسی کرمانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۲/۱۵

تاریخ تأیید: ۱۳۹۵/۰۲/۲۳

چکیده

هدف این پژوهش، نقش شبکه اجتماعی فیس‌بوک در چالش‌های هویت ملی جمهوری اسلامی ایران (۶ ماهه اول سال ۱۳۹۳) است. در مقام پاسخ به این سؤال که شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک در چالش‌های هویت ملی کشور چه تأثیراتی دارند؟ فرضیه خود را بر آن قرار داده‌ایم که شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر چالش‌های هویت ملی در سه بعد دینی (باورها، ارزش‌ها و اعتقادات)، فرهنگی (آداب‌ورسوم، زبان) و سیاسی (تاریخی، اجتماعی و جغرافیایی) نقش دارد. برای رسیدن به هدف و اثبات فرضیه‌ها از نظریه‌ها و تئوری‌های تأثیر رسانه بر هویت و الگوهای رفتاری استفاده شده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای - اسنادی است. برای بار نمودن پژوهش به مصاحبه با صاحب‌نظران در حوزه شبکه اجتماعی فیس‌بوک مورد توجه قرار گرفته و مشاهده فردی (تجارب) به منظور تجزیه و تحلیل نقطه قوت این مقاله است. در بررسی میدانی در بازه زمانی ۶ ماهه اول سال ۱۳۹۳، از روش نمونه‌گیری بر اساس روش انتخابی استفاده شده است. نتایج حاصل از پژوهش، مصاحبه‌ها و بررسی میدانی نشان داده که شبکه اجتماعی فیس‌بوک با جنبه‌های هویت ملی از بعد سیاسی، دینی و فرهنگی مرتبط است. این وضعیت با نظریات نظریه پردازانی که تأکید دارند فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطاتی زمینه تقویت هویت‌های فرو ملی و تضعیف هویت‌های ملی را فراهم می‌کند، همخوانی دارد. این امر منجر به بحران هویتی و زمینه برجسته شدن هویت‌های ساخته و پرداخته شده در این فضای را فراهم و به نحوی ابعاد مختلف هویت ملی را متأثر می‌کند.

واژگان کلیدی: هویت، هویت ملی، شبکه‌های اجتماعی، فیس‌بوک، اینترنت

۱. کارشناسی ارشد پدافند غیرعامل گرایش امنیت ملی دانشکده علوم و فنون فارابی، نویسنده مسئول، رایانامه: (89 moallem90@gmail.com)

۲. کارشناسی ارشد مدیریت دفاعی دانشکده فرماندهی و ستاد ارتش ج.ا.ایران، رایانامه: (noori.1394.8008@yahoo.com)

۳. کارشناسی ارشد پدافند غیرعامل گرایش امنیت ملی دانشکده علوم و فنون فارابی، نویسنده مسئول، رایانامه: (ghiasi74@gmail.com)

مقدمه

هویت یکی از مسائل مهم فرا روی بشر امروز به‌شمار می‌رود. در مطالعات روان‌شناسی و جامعه‌شناسی هویت دارای دو نوع فردی و جمعی است. هویت فردی به مجموعه خصوصیات و ویژگی‌هایی گفته‌اند که هر فرد را از دیگران متمایز می‌کند و هویت جمعی یا اجتماعی مجموعه خصوصیتی است که فرد یا گروه را به اجتماع پیوند می‌دهد و بین فرد و دیگران مشترک است (نراقی زاده، ۱۳۹۱: ۱۸۶). هویت ملی را می‌توان فرایند پاسخگویی آگاهانه به پرسش‌های پیرامون خود، گذشته، خاستگاه تمدنی، جایگاه سیاسی فرهنگی و ارزش‌ها از هویت تاریخی یک ملت برشمرد، چراکه باعث تشخیص یافتن ملتی از ملت‌های دیگر می‌شود (میرزایی ورز، ۱۳۸۷: ۵۵).

پیدایش اینترنت (به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی) اگرچه خود معلول تحولاتی بوده است، اما پس از پیدایش، منشأ تحولات بسیاری شده که یکی از آن‌ها، تحول در مبنا و معنای مفهوم «هویت اجتماعی» است. یکی از مهم‌ترین ابعاد هویت اجتماعی، هویت ملی است. هویت ملی درواقع احساس تعلق و تعهد به فرهنگ، تاریخ، سرزمین، زبان و مذهب است که باعث تمایز و جداسازی ملت‌ها از یکدیگر می‌شود. هویت ملی، مهم‌ترین نوع هویت است؛ زیرا نقش تعیین‌کننده‌ای در فرهنگ، اجتماع، سیاست و حتی اقتصاد دارد. از این رو فراگیرترین و مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی است و درواقع فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌های پیرامون خود، گذشته، کیفیت، زمان، تعلق، خاستگاه اصلی و دائمی، حوزه تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های مهم از هویت تاریخی خود است. بنابراین، برخلاف جوامع سنتی که هویت، بیشتر متأثر از عوامل انتسابی، از پیش مشخص‌شده و ثابت است؛ منابع هویت در جوامع جدید، متعدد و بیشتر اکتسابی است و رسانه‌های جمعی و در رأس آن‌ها اینترنت به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی، به‌عنوان

یکی از مهم‌ترین منابع هویت‌ساز در جوامع امروزی نقش انکارناپذیری دارند. از این رو، هویت ملی به‌عنوان مهم‌ترین عامل هویت، بیشتر در معرض تغییر و تحول قرار دارد و این مسئله به منطقه یا کشور خاصی محدود نمی‌شود، بلکه تمام جوامع را کم‌وبیش دربرمی‌گیرد (مومنی، ۱۳۹۱: ۵۴).

بیان مسئله

بسیاری از صاحب‌نظران بر این باورند که یکی از آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان یک رسانه مدرن، هویت شکنی است. این شبکه‌های مجازی با درنوردیدن دیوارها و مرزها و فروپاشاندن تمام خطوط هویت‌های ریشه‌دار، سامان سنتی جوامع را به نفع یک نظم تازه و دهکده جهانی، هدف می‌گیرند. در این فرآیند، زمانی که هویت به‌مثابه یک ذخیره تاریخی قطع شود، نظام بنیادین جامعه فرو خواهد ریخت. به همین دلیل امروزه، استفاده از ماهواره و شبکه‌های اجتماعی مجازی همچون فیس‌بوک، باعث شده است حجم وسیعی از اطلاعات و برنامه‌های برون‌مرزی و فراسنتی به فضای فکری جوامع وارد شود و بر ابعاد مختلف زندگی فردی و جمعی تأثیر بگذارد. فرآیند جهانی‌شدن و گسترش فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی نیز به چالش‌های هویت ملی در ابعاد دینی، فرهنگی و سیاسی دامن زده، یا دست‌کم بعد تازه‌ای به آن‌ها افزوده است. به‌عنوان مثال، زبان، یکی از عناصر هویتی و معناساز در همه فرهنگ‌ها است که می‌تواند تحت تأثیر دامنه و عمق استفاده از رسانه‌ها و به‌ویژه اینترنت، شبکه‌های اجتماعی مجازی و ماهواره به چالش کشیده شود.

تأثیر فضای مجازی بر اندیشه و افکار جامعه به‌عنوان یکی از مخرب‌ترین آسیب‌هاب فضای مجازی در ج.ا.ایران به‌عنوان یکی از مسائل تاثیرگذار بر امنیت ملی کشور مسئله این پژوهش و دغدغه پژوهشگران بوده است و با توجه به اینکه هنوز سازوکارهای مناسبی در خصوص بروز چالش‌های ناشی از فضای مجازی در حوزه هویتی در ابعاد مختلف مورد توجه قرار نگرفته و یا هنوز در حد لازم و کافی به آن پرداخته نشده است، مقاله حاضر تلاش دارد تا این مهم و نقش

آن بر هویت ملی را با بررسی آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک در ساختار سیاسی-امنیتی نظام جمهوری اسلامی ایران مورد واکاوی قرار داده و متناسب با آن راه‌کارهای افزایش ضریب امنیتی نظام را در این حوزه ارائه دهد.

اهمیت و ضرورت

فضای مجازی در جمهوری اسلامی به علت کم‌رنگ بودن کارکردهای اقتصادی و تجاری بیشتر فضایی با رنگ و بوی فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نزد کاربران ایرانی به‌ویژه جوانان، به‌علت موانع و محدودیت‌های موجود در شرایط عینی و ذهنی زندگی آنان بوده و در راستای فرار از فشارهای الزام‌آور هنجارهای اجتماعی موجود و از طرفی در دنیای واقعی به دنبال تجربه‌های جدید و فرصت‌های بیشتر به فضای مجازی به‌وسیله شبکه‌های اجتماعی روی آورده‌اند؛ که این تجارب بسته به میزان عمق و وسعت آن موجب تغییراتی در ابعاد مختلف هویت ملی و متزلزل شدن آن در اذهان کاربران می‌شود و زمینه هویتی مدرن و تغییر سبک زندگی آنان را فراهم می‌آورد. این تغییرات در جوانان رشد چشمگیری داشته که بی‌ارتباط با استقبال از رسانه‌های نوین همچون شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه فیس‌بوک نبوده است و همین مسئله سبب شد تا نقش تأثیرگذاری شبکه اجتماعی فیس‌بوک در این پژوهش مطالعه و بررسی شود و اثر حضور در چنین فضایی بر ابعاد مختلف هویت ملی جمهوری اسلامی مشخص شود. در صورت بی‌توجهی و شناختن پیامدهای این شبکه اجتماعی از هر جنبه‌ای، منجر به ایجاد چالش‌های هویتی در ابعاد مختلف هویت ملی می‌شود که پس از مدتی باعث از بین رفتن زیرساخت‌های هویتی در ابعاد فرهنگی، دینی و سیاسی جامعه می‌شود.

پیشرفت سریع وسایل ارتباط جمعی، فرصت به‌روز شدن را در اختیار افراد قرار می‌دهد. فضای رسانه‌ای به‌عنوان نماد این پیشرفت می‌تواند با آگاهی بخشیدن به جامعه و نیروهای آن در مورد آخرین اطلاعات و اخبار جهانی، زمینه‌های تشویق و حرکت جوامع را به‌سمت پیشرفت و پویایی فراهم سازد. از این‌رو رسانه و فضای مجازی فقط رنگ منفی نخواهد داشت. اگرچه کفه

سنگین ترازو در نگاه به رسانه به دلایل متعدد به سمت تأثیرگذاری و خودباختگی افکار و اندیشه‌ها نشانه رفته است، باین وجود استفاده صحیح از آن و همچنین توانمندی هر جامعه و حکومت در ارائه قدرت برتر خود و به خصوص در حوزه قدرت نرم از جمله سابقه تمدنی، دینی، ارزش‌ها و هنجارها و مواردی مانند آن می‌تواند در استحکام اندیشه‌های هویتی نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. از این رو اهمیت پرداختن به این مهم برای هر جامعه و حکومتی آشکار است و می‌تواند در استحکام قدرت ملی و دفاع از امنیت ملی مؤثر باشد. شناخت اهداف و کارکرد شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه فیس‌بوک در به چالش کشیدن ابعاد مختلف هویت ملی، برای شناسایی و مدیریت ظرفیت‌های موجود از بعد فرصت‌محوری یا تهدیدمحوری از دلایل اهمیت نقش شبکه‌های اجتماعی است که در این مقاله به آن اشاره می‌شود. به این امید که دستاوردهای آن به بالا رفتن سطح آگاهی جوانان و سالم‌سازی جامعه در استفاده از این شبکه اجتماعی کمک نماید.

هدف، سؤال و فرضیه

هدف پژوهش: نقش شبکه اجتماعی فیس‌بوک در چالش‌های هویت ملی ج.ا.ا در ۶ ماهه اول

سال ۱۳۹۳

سؤال پژوهش: شبکه‌های اجتماعی فیس‌بوک در چالش‌های هویت ملی کشور چه تأثیراتی

دارند؟

فرضیه پژوهش: شبکه اجتماعی فیس‌بوک بر چالش‌های هویت ملی در سه بعد دینی (باورها،

ارزش‌ها و اعتقادات)، فرهنگی (آداب‌ورسوم، زبان) و سیاسی (تاریخی، اجتماعی و جغرافیایی)

نقش دارد.

موضوع شبکه‌های اجتماعی و نقش آن در ابعاد هویت ملی در ایران مبحثی جدید بوده و در حوزه علمی و دانشگاهی کمتر از ۱۰ سال سابقه دارد. از این رو کتاب‌ها و مقالاتی که در این حوزه وجود دارند بیشتر در خصوص مقوله هویت و هویت جمعی به صورت عام و کلی و شناخت علل و عوامل مؤثر بر تکوین و تغییر هویت ملی صورت گرفته است. همچنین در زمینه تأثیرات و آسیب‌های رسانه‌ها بر فرهنگ و هویت ملی پژوهش‌های گوناگونی انجام شده است که در هر کدام به مواردی از این تأثیرات و جنبه‌های مختلف توجه شده است؛ اما پژوهش میدانی درباره نقش شبکه‌های اجتماعی به ویژه فیس‌بوک در ایجاد چالش‌های هویت ملی جمهوری اسلامی در عصر جدید اطلاعات و ارتباطات خیلی کم انجام شده است؛ که شاید به دلیل سابقه کم این پدیده و رشد سریع آن در مقاطعی از بحران‌ها باشد. از طرفی به دلیل تجربه آشنایی با این شبکه‌ها و کارایی آن‌ها در مقاطع مختلف مانند بحران‌های سال ۸۸ تهران یا در سال ۱۳۸۱ اهواز، قیام مردم مصر و موارد مشابه آن مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. از جمله پژوهش‌های انجام شده در این باره به مواردی در زیر اشاره می‌نماییم:

۱- رساله دکتری جامعه‌شناسی داود میرمحمدی با عنوان فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران که سال ۱۳۹۱ در دانشگاه پیام نور ارائه شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که رسانه‌های مجازی یکی از برجسته‌ترین نمودهای جهانی شدن، فرایند متمایزکننده و همچنین همگون‌سازی است که از یکسو با پذیرش نظام ارزشی خرده‌فرهنگ‌ها، جهان را به سوی کثرت‌گرایی سوق می‌دهد؛ که نتیجه آن، شکل‌گیری و برجسته شدن هویت‌های جدید است و از سوی دیگر می‌تواند با برجسته کردن فرهنگ مسلط در نقاط مختلف جهان به هویت‌سازی و تولید نیروهای کمرنگ‌کننده هویتی منجر شود و بر فضای سیاسی، اجتماعی و از همه مهم‌تر فرهنگی تأثیر بگذارد.

۲- پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباطات جواد محراب بیگی با عنوان نقش اینترنت بر هویت ملی در ایران که سال ۱۳۹۳ در واحد تهران شرق دانشگاه آزاد اسلامی ارائه شده است. نتایج این پژوهش نشانگر آن است که استفاده‌های گوناگون از اینترنت به‌ویژه استفاده‌های اجتماعی مثل دریافت اخبار و بیان عقاید، همان گونه که وابستگی را به اینترنت زیاد می‌کند، با ایجاد خودآگاهی برای مردم زمینه تضعیف هویت ملی را فراهم می‌کند و با تضعیف هویت ملی زمینه برجسته شدن هویت‌هایی که ساخته و پرداخته شده در این فضای مجازی است فراهم می‌شود. ازجمله مقاله‌ها می‌توان به مقاله وحید قاسمی و همکاران با عنوان مطالعه موردی فیس‌بوک و جوانان شهر اصفهان سال ۱۳۹۱ در فصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات شماره ۲ و مقاله صمد عدلی‌پور با عنوان شبکه اجتماعی فیس‌بوک و هویت ملی جوانان سال ۱۳۹۲ در فصلنامه شماره ۵۶ مطالعات ملی اشاره داشت که این مقاله‌ها نیز در نتیجه‌گیری بر نقش اینترنت در تغییر هویت ملی و میزان عضویت در شبکه‌های اجتماعی تأکید داشته و راه‌کارهایی برای برون‌رفت از آن را با تقویت هویت ملی یا استفاده از مواردی مانند رسانه ملی ارائه نموده است. پژوهش‌های انجام شده و سایر منابعی که در این مقاله از آن استفاده شده است در پر بار کردن ادبیات پژوهش به کار رفته است و در تکمیل ادبیات پژوهش، کمک شایان توجهی به نویسندگان داشته است. با این وجود به دلیل اینکه نگاه تخصصی به موضوع این مقاله و تبعات آن بر حوزه هویت ملی نداشته‌اند چندان در این زمینه مورد استفاده نبوده است. مقاله حاضر برای رفع این کاستی، به مصاحبه با افراد صاحب‌نظر را با روش اشباع نظری توجه نموده است.

نوع پژوهش کاربردی و روش آن اسنادی- میدانی است. در روش میدانی از ابزار مصاحبه و بررسی میدانی بهره‌برداری شده است.

مفاهیم و مبانی نظری

هویت: هویت^۱ در فرهنگ لغت چنین تعریف شده است؛ هویت یعنی حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد. شخصیت، ذات، هستی، وجود منسوب به او (دهخدا، ۱۳۸۱: ۲۰۸۶۶).

هویت ملی: هویت ملی^۲ به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی (جامعه کل) و در میان مرزهای تعریف شده سیاسی است (یوسفی، ۱۳۸۰: ۱۷).
اینترنت:^۳ اینترنت سامانه‌ای جهانی از شبکه‌های رایانه‌ای به هم پیوسته است که از مجموعه‌ای از قراردادهای پروتکل اینترنت برای ارتباط با یکدیگر استفاده می‌نمایند؛ به عبارت دیگر اینترنت، شبکه شبکه‌هاست که از میلیون‌ها شبکه خصوصی، عمومی، دانشگاهی، تجاری و دولتی در اندازه‌های محلی و کوچک تا جهانی و بسیار بزرگ تشکیل شده است که با ارائه وسیعی از فناوری‌های الکترونیکی و نوری به هم متصل گشته‌اند. اینترنت دربرگیرنده منابع اطلاعاتی و خدمات گسترده‌ای است که برجسته‌ترین آن‌ها وب جهان گستر و رایانامه می‌باشند (دانشنامه ویکی‌پدیا، ۱۳۹۴).

شبکه‌های اجتماعی:^۴ اصطلاح شبکه‌های اجتماعی را برای نخستین بار چی ای بارنز در سال ۱۹۵۱ طرح کرد و از آن پس به سرعت به شیوه‌ای کلیدی در پژوهش‌ها و مطالعات استفاده شد. شبکه‌های اجتماعی اینترنتی پایگاه یا مجموعه پایگاه‌هایی هستند که امکانی فراهم می‌آورد تا کاربران بتوانند علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خودشان را با دیگران به اشتراک بگذارند و دیگران هم این افکار و فعالیت‌ها را با آنان سهیم شوند. یک شبکه اجتماعی، مجموعه‌ای از خدمات مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشخاص فراهم می‌آورد که توصیفات عمومی یا خصوصی برای خود ایجاد کنند، یا با دیگر اعضای شبکه ارتباط برقرار کنند، منابع خود را با

1.Identity
 2.Notional identity
 3.Internet
 4. social network

آن‌ها به اشتراک بگذارند و از میان توصیفات عمومی دیگر افراد، برای یافتن اتصالات جدید استفاده کنند (بوید و الیسون، ۲۰۰۷: ۲۱۲).

فیس‌بوک^۱: فیس‌بوک یک پایگاه اجتماعی است که از سوی مارک زاکربرگ در چهارم فوریه سال ۲۰۰۴ راه‌اندازی شد. این پایگاه هم‌اکنون از نظر تعداد کاربران عضو، نیز از نظر کارشناسان در زمینه اجتماعی، از مای اسپیس برتر است و در حقیقت در زمینه کاری خود، پایگاه شماره ۱ جهان قلمداد می‌شود (تقی پور، ۲۰۷: ۱۳۸۹).

نظریه‌های مربوط به هویت

از لحاظ تاریخی، مجادله‌های بحث‌انگیزی میان ازلی‌انگاران^۲ و مدرنیست‌ها درباره ریشه‌های هویت و اندیشه‌های احساس تعلق جمعی وجود دارد. ازلی‌انگاران معتقدند که ناسیونالیسم ریشه در حیات اجتماعی بشر دارد و شواهد زیست‌شناختی، روان‌شناختی و فرهنگی بیانگر آن است که ایده ملت‌ها امری کهن است. نمونه چنین تحلیلی را می‌توان در دیدگاه‌های فرانجو توجمن مشاهده کرد که معتقد است «ملت‌ها به نحوی طبیعی رشد یافته‌اند. در عینیات و فرآیندهای تاریخی پیچیده و در نتیجه توسعه نیروهای مادی و معنوی، موجودیت ملی ملت‌ها بر پایه عواملی، نظیر خون، زبان، مناسبات فرهنگی، منافع حیاتی مشترک و سرنوشت مشترک، سنت‌های تاریخی و اهداف مشترک پدیدار شده است». از این دیدگاه، ملت‌ها به‌عنوان امری طبیعی و دیرین هستند و استمرار بارزی در مفاهیم سنتی و مدرن ملت در زمان‌های تاریخی گوناگون و مکان‌های متفاوت وجود دارد (نظری، ۱۳۸۶: ۱۴۱).

گیدنز^۳: او بر اساس رویکرد تلفیقی (ساختار و عامل) خود معتقد است که برای نخستین بار در تاریخ بشریت خود و جامعه در محیطی جهانی با یکدیگر به تعامل می‌پردازند. گیدنز با تأکید بر مسئله شناسایی هویت و آگاهی به آن، معتقد است هویت شخصی، به‌عنوان پدیده‌های منظم،

مستلزم روایت معینی است؛ روایت خود باید صریح و بی‌اما و اگر باشد. در زندگی اجتماعی مدرن زندگینامه هسته اصلی هویت شخصی را تشکیل می‌دهد. چنین زندگینامه‌هایی، مانند دیگر متن‌های روایتگرانه، چیزی است که باید روی آن کارکرد و در تدوین و تنظیم آن‌ها ابتکار و خلاقیت به خرج داد (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۱۳).

گیدنز هویت را امری غیرقطعی و متغیر می‌داند؛ بنابراین محتوای هویت شخصی یا به عبارت دیگر، ویژگی‌هایی که زندگینامه شخص از آن‌ها ساخته می‌شود مانند دیگر عرصه‌های وجودی، از نظر اجتماعی و فرهنگی متغیر است (گیدنز، ۱۳۷۸: ۸۵).

جنکینز^۱: تعریف جنکینز از هویت، در حقیقت نقد تعاریف ذات‌گرایانه و ایستای هویت است. به عقیده او هویت مجموعه‌ای از اطلاعات بنیادی نیست که صرفاً وجود دارد بلکه باید به این امر توجه کرد که هویت چگونه عمل می‌کند یا به کار گرفته می‌شود. همچنین باید به فرآیند و تأملی بودن آن و به ساختار اجتماعی هویت در تعامل و به عنوان یک نهاد توجه کافی داشت، زیرا فهم این فرآیندها برای درک این که هویت اجتماعی چه هست نقشی اساسی دارد؛ بنابراین هویت را صرفاً می‌توان همچون یک فرآیند بودن یا شدن فهمید (جنکینز، ۱۳۸۱: ۶).

جنکینز در زمره نظریه‌پردازان برساختی هویت قرار می‌گیرد. از نظر او هویت اجتماعی، درک ما از این مطلب است که چه کسی هستیم و دیگران کیستند و از آن طرف، درک دیگران از خودشان و افراد دیگر از جمله خود ما چه است. از این رو، هویت اجتماعی نیز همانند معنا ذاتی نیست و محصول توافق و نبود توافق است و می‌توان درباره آن نیز به چون و چرا پرداخت (جنکینز، ۱۳۸۱: ۸).

اسمیت^۲: آنتونی اسمیت با تأکید بر ریشه‌های قدیمی ملت‌های پیشرفته تصریح می‌کند که موجب شکل‌گیری زوایای هویتی آن‌ها شده است. او به این روش بر مفصل‌بندی برخی موضوع‌های اصلی شکل‌دهنده به هویت‌های مستقر که در گذشته ریشه دارند، تأکید می‌کند.

1. Jenkins
2. Smith

به نظر وی، ملت در تعریف خود به عنوان اجتماعی، سیاسی است که در مسیر تاریخ مشترک، فرهنگ مشترک، وفاداری متقابل و آگاهی‌یابی سیاسی ویژه‌ای رشد یافته است. اعضای ملت، خود را عضوی از مجموعه یک جامعه سیاسی می‌دانند که به آن‌ها نوعی خودگردانی سیاسی در ارتباط با مفاهیم محوری سیاست به عنوان فرآیند چانه‌زنی اجتماعی بخشیده است. در تعبیر نهایی، هویت ملی بازتعریف و بازتفسیر دائمی الگوی ارزش‌ها، نمادها، خاطرات، اسطوره‌ها و سنت‌هایی است که میراث تمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهند و تشخیص هویت افراد با آن الگوی میراث و با عناصر فرهنگی آن امکان‌پذیر می‌شود (اسمیت، ۱۳۸۳؛ نظری، ۱۳۸۶: ۱۴۶).

نظریه‌های مربوط به رسانه

نظریه پردازان مکتب توسعه، افرادی مثل دانیل لرنر و راجزر رسانه را نیروی پیشران دگرگونی ارزش‌ها، باورها و فرهنگ افراد جامعه می‌دانند.

مانوئل کاستلز: پیدایش جامعه شبکه‌ای یکی از ارکان اساسی اندیشه کاستلز^۱ درباره جامعه اطلاعاتی است (بهرامی کمیل، ۱۳۸۸: ۱۰۹).

وی، با دگرگونی فرهنگ‌های سنتی به وسیله رسانه‌های جدید الکترونیکی موافق نیست، بلکه معتقد است باعث جذب فرهنگ در خود می‌شود. او ادامه می‌دهد، ارتباط رایانه‌ای جایگزین سایر وسایل ارتباطی نمی‌شود و شبکه‌های جدیدی ایجاد نمی‌کند، بلکه الگوهای اجتماعی که از قبل وجود دارند را تقویت می‌کند. سامانه‌های چندرسانه‌ای بیشتر جلوه‌های فرهنگی را با همه گوناگونی شان در قلمرو خود جای می‌دهند. همه جلوه‌های فرهنگی از بدترین تا بهترین و از نخبه‌گراترین تا مردمی‌ترین در این جهان دیجیتال گرد هم می‌آیند. جهانی که در ابر متنی غول‌آسا و غیر تاریخی جلوه‌های گذشته، حال و آینده ذهنی را که برقرارکننده ارتباط است، به یکدیگر پیوند می‌زند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۴۲۷).

به گفته وی، مهم‌ترین تأثیر فرهنگی ارتباط رایانه‌ای، تقویت شبکه‌های اجتماعی که تسلط فرهنگی دارند و افزایش حالت کلان‌شهری و جهانی‌شدن شبکه‌های اجتماعی است. به دلیل تازگی سیستم چندرسانه‌ای‌ها، ارزیابی تأثیرات آن‌ها بر فرهنگ جامعه کار سختی است و تنها می‌توان گفت که تحولات بنیادینی در راه است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۴۲۷)

باری ولمن: ولمن^۱ در یک‌گونه‌شناسی از اجتماعات انسانی، از سه نوع اجتماع صحبت می‌کند: الف) اجتماع ازدست‌رفته ب) اجتماع حفظ‌شده ج) اجتماع آزادشده. ولمن معتقد است که پیدایش وسایل حمل‌ونقل سریع و فناوری نوین مثل تلفن همراه و اینترنت، تعلق وابستگی فرد را به جغرافیا و محل کمتر ساخته و به تعبیری، نقش زمان و مکان در ارتباطات انسانی کمتر شده است؛ اما این بدان معنا نیست که اجتماع نابود شده است، بلکه اجتماع در شکل‌های جدیدی خود را به‌وسیله شبکه‌های اجتماعی، باز تولید می‌کند. به اعتقاد ولمن اینترنت تنها یک ابزار ارتباطی نیست (محسنی و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۴)

درواقع، ولمن اثرات اینترنت را کاملاً در جهت افزایش ارتباطات اجتماعی ارزیابی نمی‌کند، بلکه آن را تابع نوع استفاده‌ای که از آن می‌شود می‌داند. بدین ترتیب، نظریه ولمن نیز در تبیین برخی ابعاد موضوع پژوهش می‌تواند کمک نماید.

یورگن هابرماس: هابرماس^۲ به جامعه اطلاعاتی و جهانی‌شدن رسانه‌ای در قالب حوزه عمومی و همگانی توجه نموده است. او اینترنت را محیطی می‌داند که یک حوزه و فضای عمومی را در جامعه فراهم کرده است. حوزه عمومی هابرماس عرصه‌ای است که در آن حضور افراد در گفتگوهای باز و علنی و کنش ارتباطی به‌وسیله بیان و گفت‌وگو تحقق می‌یابد (آذرنگ، ۱۳۸۲: ۶۵). به عقیده هابرماس در تمام انسان‌های آزاد یک سری نیازهای اساسی و اصیل وجود دارد و این نیازها زمانی که فرد با دیگران صمیمانه وارد گفتگوی شود کشف خواهد شد. در محیط‌های تعاملی اینترنتی درواقع شرایط آرمانی موردنظر هابرماس به‌خوبی تحقق می‌یابد. در

1. Wellman
2. Habermas

این محیط‌ها افراد معمولاً راحت‌تر می‌توانند نیازهای خود را مطرح کنند و این طرح کردن نیازها باعث شکل‌گیری یک فضای گفتگوی صمیمانه می‌شود. کاربران در آن فضا به گفتگو می‌پردازند، احساسات خود را ابراز می‌کنند و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. با توجه به اینکه در محیط‌های اینترنتی نوعی اعتماد و صمیمیت در میان کاربران شکل می‌گیرد، بنابراین ممکن است آن‌ها الگوهای هویت‌یابی خود را نیز در این محیط‌ها بگیرند و این دریافت‌ها احتمالاً بر احساس تعلق فرد به هویت ملی خود نیز می‌تواند مؤثر واقع شود (زنجانی زاده، ۱۳۸۳: ۱۲۶)

چارچوب نظری

با توجه به نظریه‌های مطرح‌شده، امروزه نقش و جایگاه رسانه‌های ارتباطی و اینترنت در حدی است که نمی‌توان زندگی را بدون حضور آن‌ها قابل تصور دانست. رسانه‌ها فقط وسیله سرگرمی نیستند؛ بلکه در بسیاری از جنبه‌های فعالیت اجتماعی و فردی ما دخالت و نقش دارند و کارکردهای مختلفی را برعهده دارند. اینترنت به عنوان یک رسانه در کنار نهادهای دیگری که طرز تفکر افراد جامعه را می‌سازند، نقش عمده‌ای بازی می‌کند. این رسانه با ارائه الگوی هنجارهای خاص باعث ایجاد هم‌نوازی در افراد می‌شود و با ماهیت خاصی که دارد، باعث رشد فردگرایی می‌شود. هر یک از کاربران با توجه به ویژگی‌های فردی و اجتماعی خود، استفاده خاصی از این رسانه می‌کنند و از آن تأثیر می‌پذیرند.

درواقع از بین نظریه‌های موجود که بیانگر تأثیر و نقش اینترنت در ساخت هویت ملی هستند؛ نظریه مانوئل کاستلز و یورگن هابرماس را انتخاب نموده‌ایم.

کاستلز عنوان می‌کند: با دگرگونی فرهنگ‌های سنتی به وسیله رسانه‌های جدید الکترونیکی موافق نیست، بلکه معتقد است باعث جذب فرهنگ در خود می‌شود. ارتباط رایانه‌ای جایگزین سایر وسایل ارتباطی نمی‌شود و شبکه‌های جدیدی ایجاد نمی‌کند، بلکه الگوهای اجتماعی که از قبل وجود دارند را تقویت می‌کند. سامانه‌های چندرسانه‌ای بیشتر جلوه‌های فرهنگی را با همه تنوع شان در قلمرو خود جای می‌دهند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۴۳۱).

او می‌افزاید، همه واقعیت‌ها از طریق نمادها بیان می‌شوند و در ارتباط انسانی و تعاملی بدون در نظر گرفتن رسانه ارتباط، همه نمادها در ارتباط با معانی واژگانی که به آن‌ها اسناد داده می‌شود به نوعی دچار تغییر می‌شوند (پولادی، ۱۳۸۲: ۴۱). کاستلز با نظر پستمن^۱، هماهنگ است که می‌گوید: «واقعیت را آن گونه که هست نمی‌بینیم، بلکه آن گونه می‌بینیم که زبان‌هایمان هستند و زبان‌های ما رسانه‌ها هستند. رسانه‌های ما و استعاره‌های ما، محتوای فرهنگ ما را می‌آفرینند» (کاستلز، ۱۳۸۰: ۳۸۳).

فناوری‌های جدید با تغییر فرایند پردازش اطلاعات، بر همه پهنه‌های فعالیت انسان‌ها اثر می‌گذارد و امکان برقراری رابطه پایان‌ناپذیر میان پهنه‌های مختلف و نیز بین عناصر و کارگزاران این فعالیت‌ها را فراهم می‌سازند (کاستلز، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

به اعتقاد کاستلز^۲ شبکه اینترنت ستون فقرات ارتباطات جهانی از دهه ۱۹۹۰ به بعد است، چراکه به تدریج بیشتر شبکه‌های اجتماعی را به یکدیگر پیوند خواهد داد. مسئله در این به پایان نمی‌رسد بلکه انتشار اینترنت و شبکه‌های ارتباطی رایانه‌ای به تدریج فرهنگ کاربران شبکه و حتی الگوهای ارتباطی آینده را نیز شکل می‌دهد. از نظر کاستلز جامعه شبکه‌ای - که محصول اصلی اینترنت است - بر ساخته شدن هویت افراد موثر خواهد افتاد. به نظر وی، فرآیند جهانی شدن و به دنبال آن جامعه شبکه‌ای با تولید و رشد آگاهی در مردم به تضعیف مسائلی چون دولت ملی و هویت ملی مرتبط با آن می‌انجامد.

هابرماس^۳ جامعه اطلاعاتی و جهانی شدن رسانه‌ای را در قالب حوزه عمومی و همگانی مورد توجه قرار داده است. اینترنت را محیطی می‌داند که یک حوزه و فضای عمومی را در جامعه فراهم کرده است. که در آن حضور افراد در مباحثات باز و علنی و کنش

1. postman
2. Castells
3. Habermas

ارتباطی از طریق بیان و گفت‌وگو تحقق می‌یابد هرچند به نظر بعضی‌ها آن فقط یک حوزه عمومی مجازی است، بااین‌حال این حوزه به‌شدت در حال رشد است (آذرنگ، ۱۳۸۲: ۳۷).

به‌زعم هابرماس در تمام انسان‌ها یکسری نیازهای اساسی و اصیل وجود دارد و این نیازها زمانی که فرد با دیگران صمیمانه وارد گفتگو شود کشف خواهد شد. در محیط‌های تعاملی اینترنتی درواقع شرایط آرمانی موردنظر هابرماس به‌خوبی تحقق می‌یابد. در این محیط‌ها افراد معمولاً راحت‌تر می‌توانند نیازهای خود را مطرح کنند و این طرح کردن نیازها باعث شکل‌گیری یک فضای گفتگو مباحثه می‌شود. کاربران در آن فضا به گفتگو می‌پردازند، احساسات خود را ابراز و از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند با توجه به اینکه در محیط‌های اینترنتی نوعی اعتماد و صمیمیت در میان کاربران شکل می‌گیرد، بنابراین ممکن است آن‌ها الگوهای هویت‌یابی خود را نیز در این محیط‌ها بگیرند و این دریافت‌ها احتمالاً بر احساس تعلق فرد به هویت ملی خود نیز می‌تواند مؤثر واقع شود (زنجانی زاده، ۱۳۸۳: ۱۲۶).

در چارچوب نظری این پژوهش، نظریه مانوئل کاستلز و یورگن هابرماس بهره‌برداری است.

بررسی محتوایی شبکه اجتماعی فیس‌بوک

نتایج به‌دست آمده از بررسی میدانی شبکه اجتماعی در بازه زمانی ۶ ماهه اول ۱۳۹۳ که بر اساس کار تجربی پژوهشگران در این حوزه به‌دست آمده است به‌اختصار در موارد زیر قابل بررسی و توجه است:

***درآمد مالی فیس‌بوک از میزان بهره‌برداری کاربران خود نسبت به سایر شبکه‌های اجتماعی دنیا در بالاترین سطح قرار دارد.

***فیس‌بوک مهم‌ترین شبکه اجتماعی در به اشتراک‌گذاری خبر شناخته شده است. رسانه‌های برجسته‌ای مثل روزنامه گاردین یا واشنگتن‌پست با راه‌اندازی برنامه‌های کاربردی مخصوص خود در این شبکه اجتماعی از دلایل پررنگ‌تر شدن بیشتر این نقش برای فیس‌بوک شده‌اند، زیرا به کمک این برنامه‌ها، اشتراک‌گذاری خبر در این شبکه اجتماعی بیش‌ازپیش ساده شده است.

***در میان کشورهای مختلف، کشور انگلستان بالاترین استفاده‌کننده از فیس‌بوک و کشور پاکستان پایین‌ترین استفاده‌کننده می‌باشند.

***از موضوع‌های مختلف مورد بهره‌برداری کاربران در شبکه اجتماعی فیس‌بوک، موضوع موزیک و فیلم در رده اول و موضوعات ورزشی، مسائل اجتماعی، سیاست و مذهب به‌ترتیب در رده‌های بعدی قرار دارند.

***جمعیت کاربران فیس‌بوک در خاورمیانه در حدود ۲۳ میلیون نفر اعلام شده است که کاربران ایرانی ۴۶٪ آن را تشکیل می‌دهند.

***به گزارش فیس‌بوک در ایران حدود ۲/۶۰۰/۰۰۰ نفر عضو وجود دارد که از این جمعیت حدود ۱/۴۴۵/۰۰۰ نفر زن و بقیه مرد هستند.

***افزایش اهمیت فیس‌بوک و زمان اختصاص به آن در زنان به نسبت مردان بیشتر است بیش از نیمی از کاربران فیس‌بوک با جنسیت زن است.

***فیس‌بوک هم‌اکنون بیش از یک میلیارد کاربر دارد و بسیاری فیس‌بوک را پس از چین و هند، سومین کشور پرجمعیت جهان نام گذاشته‌اند.

***سن تقریبی ۲۹-۲۰ سال بیشترین کاربران شبکه اجتماعی فیس‌بوک را تشکیل می‌دهد، سن تقریبی بالاتر از ۵۰ سال کمترین کاربران فیس‌بوک هستند.

***از موضوع‌ها پربازنشر در بازه زمانی یک ماه با حجم ۲۲۴۷۰ صفحه در فیس‌بوک موضوع اجتماعی بیشترین و موضوع اقتصادی در کمترین سطح از موضوعات می‌باشند.

***از موضوع‌ها پربازنشر در بازه زمانی ابتدای فروردین ۱۳۹۳ تا پایان شهریور ۱۳۹۳ با حجم ۱۳۸۹۹۴ صفحه برحسب موضوع بدون درنظر گرفتن گفتگوهای روزمره، عکس و مطالب مستهجن و براساس مقدار حجم مطالب منتشرشده، موضوع اجتماعی با حجم آماری ۳۷۱۶۰ صفحه در بالاترین رده و موضوع اقتصادی با حجم آماری ۸۰۵۹ صفحه در پایین‌ترین رده موضوع‌ها هستند.

جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

روش نمونه‌گیری براساس روش انتخابی است که افرادی برای مصاحبه از صاحب‌نظران و افراد خبره در حوزه فضای مجازی به‌خصوص فیس‌بوک ۶ نفر تا رسیدن به کفایت موضوع (اشباع نظری) انتخاب شده‌اند.

ازنظر زمانی این پژوهش در ۶ ماه اول ۱۳۹۳ و از نظر مکانی شبکه اجتماعی فیس‌بوک در ایران و همچنین موضوع این پژوهش هویت ملی است.

تجزیه و تحلیل مستدل فرضیه پژوهش

برای رسیدن به هدف با چند نفر از صاحب‌نظران شبکه اجتماعی فیس‌بوک مصاحبه شد. مصاحبه‌شوندگان ۶ نفر، دارای مدرک دکتری و کارشناسی ارشد بوده و همگی در مشاغل تخصصی مرتبط با موضوع این مقاله دارای حداقل ۲۰ سال تجربه بودند که جمع‌بندی به‌دست آمده از مصاحبه به‌شرح زیر است:

فضای مجازی واقعیت نوپدید است که با کارکردهای فراوان و گوناگون خود، مسائل و تغییرات تازه‌ای را موجب شده و به شکل‌گیری نوعی دنیای مجازی واقعی انجامیده است. ویژگی‌های فضای مجازی آن را توانا ساخته تا در سکان‌داری جهان واقعی تأثیرات عمیق و گسترده‌ای از خود به‌جای گذارد. از این‌رو شناخت و توجه بدان اهمیتی دوچندان یافته و تلاش برای رصد، پیش‌بینی و مدیریت آن، موضوع مهم فکری و عملی روز شده است.

فضای مجازی مجال شکل‌گیری اجتماعات جدید از کاربران را فراهم می‌کند. عمده‌ترین، فعال‌ترین و محبوب‌ترین عرصه در فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، همچون فیس‌بوک، توئیتر^۱، مای اسپیس^۲ و ... است. شبکه‌های اجتماعی مکان‌هایی برای تبادل نظر هستند که در آن‌ها افراد عقاید و نظرات خود را باهم به اشتراک می‌گذارند. این قابلیت باعث می‌شود تا این شبکه‌ها به مکانی تبدیل شوند که در آن‌ها ایده‌های جدید معرفی می‌شوند و مورد بحث قرار می‌گیرند.

به‌رحال فضای مجازی با نفوذپذیر کردن و تخریب حدود مرزهای موجود، پیوندها و ارتباطات جهانی را افزایش داده، انسان‌ها را در فضای اجتماعی واحدی قرار می‌دهد، واکنش‌های گوناگونی را برمی‌انگیزد.

در واقع، عنصر ارتباطات یکی از شاخصه‌های جدی در شکل‌گیری هویت جوامع است. فضای مجازی با مهندسی عناصر هویت می‌تواند برخی عناصر را به کانون گفتمان هویتی بکشد و کلیت فضای فرهنگی یک مجموعه را متأثر سازد و در مقابل با به حاشیه راندن برخی دال‌ها، فرایند بی‌معنایی و بی‌اعتباری برخی عناصر هویتی را عمومیت می‌بخشد و مجموعه‌ای از ارزش‌های رایج را به ضد ارزش تبدیل نماید.

جامعه و فرهنگ نوینی که به‌واسطه ابزارهای ارتباطی نوین در حال پدید آمدن است، سراسر قلمرو فعالیت انسانی را دربر گرفته است. در ارتباط‌های نوین افراد نیاز ذاتی به همجواری جغرافیایی با همدیگر ندارند و این رابطه، رابطه‌ای ذهنی و فکری است.

فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی با ارائه الگوها و پیام‌های گوناگون و به نمایش درآوردن فرهنگ و اندیشه‌های مختلف، هویت و ثبات گذشته را درهم می‌شکنند و به ساختن هویت‌ها مطابق با خواسته‌های خود می‌پردازند.

1. Twitter
2. My space

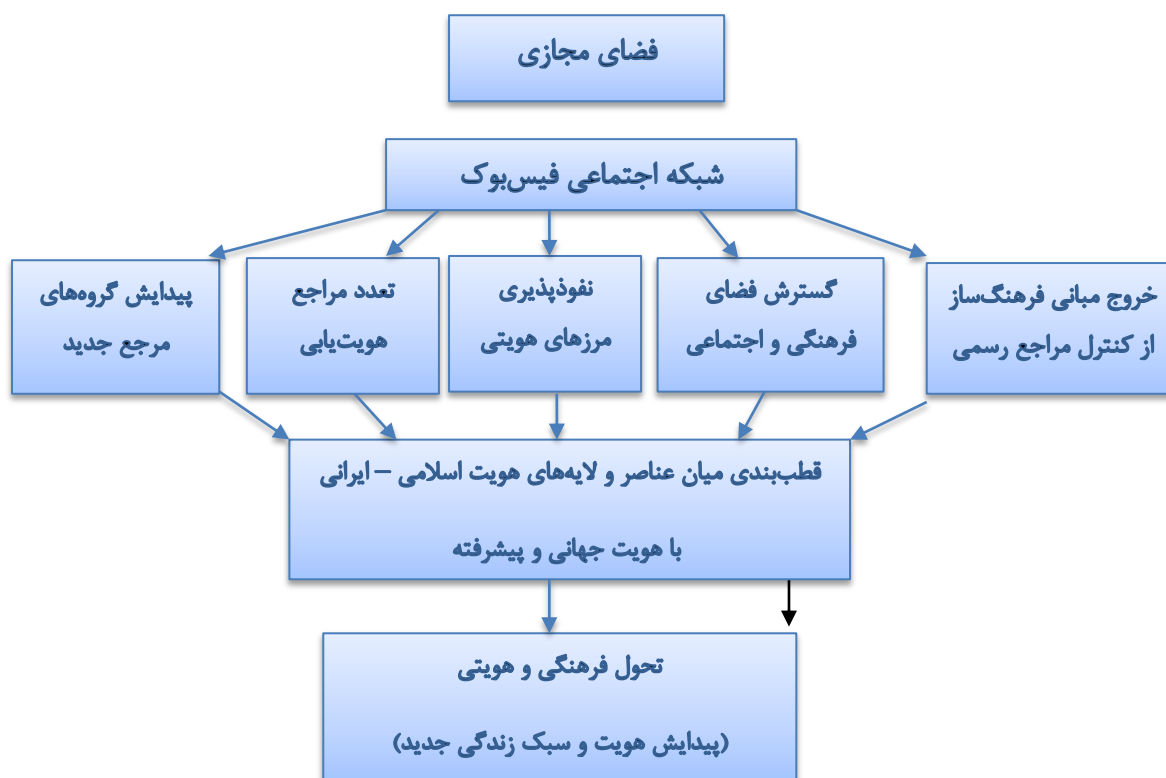
فضای مجازی با استفاده از قابلیت‌های خویش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم می‌تواند هویت فردی و جمعی افراد، به‌ویژه جوانان را دستخوش تحول قرار دهد. چه‌بسا آثار و تبعات منفی در فرآیند هویت‌سازی افراد به‌ویژه نوجوانان و جوانان و همچنین ایجاد چالش‌های در ابعاد مختلف هویت ملی کشور داشته باشد.

موضوع قابل‌توجه این است که بحث پیامدهای هویتی فضای مجازی در ایران، یک موضوع جدید محسوب می‌شود که درواقع، نیازمند یک بررسی و پژوهش همه‌جانبه است.

بر اساس آنچه از پیامدهای رسانه‌های الکترونیک جدید مطرح است، جهان و به‌دنبال آن، کشور ما وارد عصر دوم رسانه‌ها شده‌اند که برخلاف دوره گذشته، رسانه‌های جدید، حاکمیت دارند و پدیده‌ها کمتر قابل پیش‌بینی هستند. این جهان، دیگر مانند گذشته، منظم و قابل کنترل نیست و پیامدهای ناخواسته‌ی بسیاری دارد. در نگاهی کوتاه، مهم‌ترین آثار شبکه‌های اجتماعی ازجمله فیس‌بوک به‌عنوان یک شبکه‌ای فعال و کارآمد برای هویت ملی جمهوری اسلامی ایران به‌شرح زیر است:

۱. پیدایش انسان‌هایی با تابعیت بین‌المللی
۲. رواج فرهنگ جهانی و غربی در ایران
۳. تغییر هویت جوانان
۴. تضعیف زبان ملی
۵. کاهش قدرت کنترل هدفمند
۶. رواج فردگرایی و انزواطلبی
۷. ایجاد هویت‌های کاذب و زودگذر مجازی

نمودار سازمانی نقش شبکه اجتماعی فیس بوک بر هویت ملی (نتایج به دست آمده از مصاحبه‌ها)

(یافته های پژوهش)

مستند به مصاحبه‌های انجام شده و براساس شکل می‌توان گفت در فضای مجازی یکی از شبکه‌های اجتماعی تأثیرگذار، شبکه اجتماعی فیس بوک است که این شبکه بر اساس نتایج به دست آمده از بررسی میدانی روی محورهای گوناگونی تأثیر دارد که مهم‌ترین آن موارد زیر است:

- ۱- خروج مبانی فرهنگ‌ساز از کنترل مراجع رسمی و غیررسمی
- ۲- گسترش فضای فرهنگی و اجتماعی
- ۳- نفوذپذیری مرزهای هویتی
- ۴- تعدد مراجع هویت‌یابی

۵- پیدایش گروه‌های مرجع جدید

اگرچه این موارد هرکدام به‌تنهایی نقش مؤثری در هویت ملی دارد؛ بااین‌حال تجمیع آن‌ها خطرناک‌ترین تهدید علیه امنیت ملی کشور است. چراکه هویت را از اساس مورد هدف قرار داده و می‌تواند به قطب‌بندی میان عناصر و لایه‌های هویت اسلامی - ایرانی منجر شده که درنهایت تحول فرهنگی و هویتی را به‌شکل پیدایش هویت و سبک زندگی جدید آشکار می‌نماید.

در قرن بیست‌یکم عامل جدیدی به شکل شبکه‌های اجتماعی (فیس‌بوک) سبب چالش در لایه‌های هویتی کشورها و ملت‌ها شده است. فیس‌بوک به‌مثابه یک امکان ارتباطی و یک شبکه اجتماعی نوپیدایش به‌علت ماهیت و محتوا (بدون مکان و زمان) تمام ابعاد فرهنگی، سیاسی، دینی، اقتصادی، اجتماعی و به‌گونه‌ای متفاوت مناسبات اجتماعی را دچار تغییر کرده است و زمینه بروز تغییر و چالش‌های در هویت ملی کشور با آگاهی دادن و همچنین فراهم نمودن فضایی تعاملی به‌وجود آورده است. سه قابلیت شبکه‌های اجتماعی مجازی در شکل‌دادن به ویژگی پویایی و جذابیت فیس‌بوک مؤثر هستند:

اول: باز بودن و امکان عضویت رایگان همه افراد در آن

دوم: به اشتراک‌گذاری محصولات

سوم: بی‌زمانی و بی‌مکانی.

این سه قابلیت با همپوشانی یکدیگر، محیطی از تکثر معنا و مقابله با تمرکزگرایی را به‌وجود می‌آورند.

ساختار فیس‌بوک دارای ویژگی‌ها و کارکردهایی است که سبب می‌شود گرایش‌های برآمده از ساخت‌شکنی در اینترنت، در این شبکه‌ها تقویت شود؛ که دارای اثرهای کارکردی و ویژگی‌های

زیر در تقویت ساخت‌شکنی و ایجاد چالش در ابعاد مختلف هویت ملی شامل دینی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی است:

۱- قابلیت باز و بی‌زمانی و بی‌مکانی در این محیط

فیس‌بوک از محیطی منظم و قاعده‌مند برخوردار است و با قواعد و تنظیمات خاص خود با فرد ارتباط برقرار می‌کند. فیس‌بوک همانند یک پایگاه اطلاع‌رسانی نیست که ارتباط فرد با آن یک‌طرفه باشد. در فیس‌بوک، محیط مجازی با انسان ارتباطی چندجانبه برقرار می‌کند.

باز بودن محیط فیس‌بوک به این معناست که فیس‌بوک همچون سایر شبکه‌های مجازی، خارج از سلطه دولت‌هاست و دولت‌ها تنها می‌توانند با فیلترینگ، عضویت افراد در این شبکه‌ها را محدود کنند.

۲- ویژگی دیگر این محیط، گوناگونی اطلاعات، دیدگاه‌ها و نظرات است. آزادی موجود در این شبکه‌ها سبب ابراز علایق مختلف، نقد گفت‌وگو و بیان دیدگاه‌های متفاوت می‌شود که سبب نوعی تکثرگرایی می‌شود. فرد در این محیط با دیدگاه‌ها، نظرات، نمادها و گروه‌های مرجع مختلفی روبرو است که همواره بر دیدگاه او تأثیر می‌گذارند. در چنین شرایطی، امکان ثبات در تصمیم‌گیری برای فرد کمتر مهیا می‌شود.

اساساً فیس‌بوک محل مقابله با اصول ثابت و به چالش کشیدن آن‌هاست. در این محیط، ایده‌ها و اصول ثابت در معرض نقد و شکاکیت قرار می‌گیرند و هیچ نقطه مرکزی و ثابتی در امان از نقد و نظر و شک و تردید باقی نمی‌ماند.

۳- فیس‌بوک زمان و مکان ارتباط افراد با یکدیگر را متحول می‌کند و در یک لحظه، دوستان مختلفی را از سراسر جهان گرد هم می‌آورد. فرد در این شبکه با سرعت بسیار زیادی، از آخرین تحولات و اخبار جهان اطراف آگاه می‌شود، به سرعت نظرات و دیدگاه‌های مختلفی در مورد این تحولات می‌بیند و در وضعیتی جدید قرار می‌گیرد. در این وضعیت، هرچند فضای دیجیتالی

همه این اخبار، تحولات و نظرات را در حافظه خود ثبت می‌کند و نگه می‌دارد؛ اما امکان رجوع فرد به گذشته و بازیابی اطلاعات قدیمی کمتر است. فرد بازگشت به عقب کمتری دارد، چون گذشت سریع زمان یعنی قرار گرفتن سریع فرد در وضعیت‌های جدید امکان عقب‌گرد کمتری به فرد می‌دهد و فرد همواره مترصد حضور در وضعیت‌های جدید است. یکی از ویژگی‌های مهم فیس‌بوک، غیر تاریخی بودن است. متن‌ها و معانی که در این محیط مورد گفت‌وگو قرار می‌گیرد، تنها ناظر به شناخت، علاقه و سلیقه کنونی فرد است و پیشینه تاریخی، مسائل و موضوع‌های در ذهن کاربران فیس‌بوک کمتر از ریشه و بنیان تاریخی برخوردارند. مکان در فیس‌بوک نیز زمینه عدم بنیان‌گرایی را تقویت می‌کند.

۴- مکان در فیس‌بوک همان فضای شبکه است. افراد از مکان‌های مختلف در این شبکه اجتماع می‌کنند و آنچه در این مکان بازتاب می‌یابد، برای افراد اصالت دارد. اطلاعات بازتابش شده در این شبکه‌ها کمتر به مکان عینی صادر شده، مورد بحث قرار می‌گیرند؛ بلکه بیشتر به مکان عینی که این اطلاعات اشاره می‌کنند، توجه می‌شود.

۵- هویت سیال، متکثر و متعدد افراد

هرچند ادعا می‌شود که هویت‌ها در شبکه‌های اجتماعی مجازی تا حدی واقعی است، اما نکته مهم، سیال بودن هویت‌ها در این محیط است. در شبکه‌های مجازی و ازجمله فیس‌بوک، به سبب ماهیت دیجیتالی، روند کسب هویت‌های مختلف با سرعت زیاد انجام می‌پذیرد. فرد در یک لحظه می‌تواند جنس، نژاد و طبقه اجتماعی خود را پنهان کند و با ویژگی‌های جدید و کاذب، هویتی جدید برای خود تعریف کند و بر اساس آن، به تعامل با هویت‌های واقعی یا مجازی دیگر بپردازد. دیگر سرزمین، زبان بومی و محلی، کشور، فرهنگ ملی و نژاد، هویت افراد را در اجتماعات مجازی تعیین نمی‌کنند، بلکه منافع مقطعی، محدود و در حوزه موضوع‌های مختلف، افراد را دورهم جمع می‌کند و هویت آن‌ها را می‌سازد.

هر فرد مبتنی بر تعداد علایق واقعی خود، هویت‌های مختلف کسب می‌کند.

فضای مجازی و فیس‌بوک هویت فرد را محصولی برساخته و بدون شالوده و اساسی از قبل موجود، نشان می‌دهد. اینترنت و فیس‌بوک به مقابله با شالوده‌ها و بنیان‌های ثابت می‌پردازند. در این محیط، ارزش‌ها و باورهای اساسی که هویت یک فرد را می‌سازند، زیر سؤال می‌رود و اهمیت خود را از دست می‌دهد.

۶- تداخل محیط خصوصی و عمومی از ویژگی‌های بارز فیس‌بوک که در همان نگاه اولیه خودنمایی می‌کند، نمایش زندگی خصوصی فرد در محیط عمومی است. نماد این موضوع، تصاویر شخصی است که فرد در صفحه فیس‌بوک خود قرار می‌دهد که کمترین توجهی به عرف و قانون ندارد. محیط فیس‌بوک مخالفت با الگوهای رسمی جامعه و حکومت را برای فرد عادی جلوه می‌دهد و کم‌کم به ایجاد روحیه مقاومت فرد در قبال این الگوها می‌انجامد.

۷- پیدایش انسان‌هایی با تابعیت بین‌المللی فیس‌بوک سبب ایجاد آگاهی‌های جدیدی می‌شود و انسان‌هایی با هویت‌های جدید می‌آفریند. مخاطبان (مصرف‌کنندگان) بیش از آن‌که خود را متعلق به هویت و فرهنگ و کشور خاصی بدانند، خود را انسانی با تابعیت جهانی و بین‌المللی خواهند نامید.

۸- رواج فرهنگ جهانی و غربی در ایران فرهنگ غربی و به‌ویژه آمریکایی، به‌وسیله فیس‌بوک، به‌عنوان اعتبار برای کاربران در حال گسترش است. بیشتر شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی ترویج فرهنگ غربی را در دستور کار خود دارند و در نتیجه به هویت‌زدایی کشورهای هدف می‌پردازند.

۹- تغییر هویت جوانان نفوذ سریع و گسترده فیس‌بوک سبب شده تا تغییر هویت جوانان ایرانی، بسیار زود ایجاد شود. هویتی را که فضای مجازی رواج می‌دهد و در صدد ساختن آن است، هویتی فراملی و غربی است.

۱۰- تضعیف زبان ملی نفوذ و گسترش زبان انگلیسی به وسیله فضای مجازی، در جای خود می‌تواند مهم‌ترین تهدید بر ضد زبان فارسی قلمداد شود، و از طرفی محدودیت زبانی برای ارتباط ندارد.

۱۱- کاهش قدرت کنترل هدفمند از قوانین ملی کشورهای مختلف، پیروی نمی‌کند و از این‌رو، قانونمند و مرزپذیر نیست. پیروی نکردن از مقررات دولت‌ها، سبب شده تا این فضا، ماهیتی جهانی و غیرمتمرکز پیدا کند. از این‌رو، کاهش قدرت کنترل هدفمند در فضای مجازی، سبب شده که اطلاعات طبقه‌بندی شده به آسانی در دسترس کاربران قرار گیرد.

۱۲- رواج فردگرایی و انزوای سبب رشد فردگرایی و انزوای اجتماعی اقشار استفاده‌کننده آن شده و منجر به افزایش کنش‌های فردی و پیدایش انسان‌های منزوی، گوشه‌گیر و کم‌تحرک شود و جامعه را درگیر یک تضاد میان‌کنشی خواهد ساخت. در نتیجه، منجر به افزایش انسان‌هایی گوشه‌گیر، کم‌تحرک، منفعل و بی‌هویت خواهد شد.

با توجه به فرضیه پژوهش که شبکه اجتماعی فیس‌بوک در چالش‌های هویت ملی جمهوری اسلامی ایران نقش دارد، نتایج بدست آمده از پژوهش، نشان داد که شبکه اجتماعی فیس‌بوک با جنبه‌های هویت ملی از بعد سیاسی، دینی و فرهنگی مرتبط است. این وضعیت با نظریه‌های نظریه‌پردازانی که تأکید دارند فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطاتی زمینه تقویت هویت‌های فرو ملی و تضعیف هویت‌های ملی را فراهم می‌کند، همخوانی دارد. از طرفی احساس، باور، اعتقاد و پایبندی به ارزش‌ها نشان از آن دارد که صرف حضور و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر تضعیف هویت ملی کاربران تأثیر معناداری ندارد؛ ولی نوع استفاده از این شبکه‌ها، از نظر استفاده کاربردی و یا تفریحی، مدت زمان طولانی حضور در این شبکه‌ها و همچنین هدف استفاده کاربران از این شبکه‌ها به علاوه طبقه و پایگاه اجتماعی آنان، در تضعیف هویت ملی کاربران و تمایل آنان در حرکت از هویت سنتی و اصیل به سوی هویت

بازتابی و مدرن تأثیرگذار است و این امر منجر به بحران هویتی و زمینه برجسته شدن هویت‌های ساخته‌وپرداخته شده در این فضا را فراهم و به‌نحوی ابعاد مختلف هویت ملی را متأثر می‌کند. شبکه اجتماعی فیس‌بوک به‌عنوان جلوه بارز جهانی‌شدن برای فرهنگ‌ها می‌تواند پیامدهایی مثبت و منفی به‌همراه داشته باشد. نگاه بدبینانه به این فرایند منجر به ترس از آن و استفاده نکردن از بسترهای آن خواهد شد و از سوی دیگر پذیرفتن بی‌کم‌وکاست همه محتویات آن، نیز توهمی است که می‌تواند موجب بحران و گسیختگی هویتی و فرهنگ ملی (ایرانی - اسلامی) گردد.

نتیجه‌گیری

یکی از رخدادهای مهم در پایان هزاره دوم، پیدایش فناوری‌های ارتباطی است که برجسته‌ترین آن اینترنت و شبکه‌های اجتماعی است. اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی، اصلی‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده فضای مجازی، شناخته می‌شوند. شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها، با قابلیت‌ها و امکانات خود تأثیر عمیقی بر جنبه‌های اجتماعی کاربران در جوامع گوناگون گذارده‌اند. استفاده کاربران ایرانی از شبکه‌های اجتماعی مجازی رو به گسترش است و به‌طور گریزناپذیری، جوانان، پرجمعیت‌ترین و پرتعدادترین گروه نسلی ایران، در رویارویی با اینترنت و متأثر از فضای مجازی هستند.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه فیس‌بوک نوعی از بحران هویت را در میان طیف گسترده‌ای از جوانان به‌وجود آورده است و ابزاری است که می‌تواند به‌صورت فرصت (مثبت) یا تهدید (منفی) به کار گرفته شده. شبکه‌های اجتماعی مجازی در ابعاد مختلف زندگی افراد (فردی و اجتماعی) تأثیرگذارند و در شکل‌دهی به هویت نقش دارند؛ اما آنچه از دیدگاه نظری باید به آن توجه داشت این است که نمی‌توان جهان مجازی را از جهان واقعی کاملاً جدا دانست.

نظریه‌های کاستلز و ولندر حوزه رسانه از جمله نظریه‌های مهم مطرح‌شده در چارچوب نظری این پژوهش است در جامعه آماری تأیید شدند. نظر کاستلز جامعه شبکه‌ای با ایجاد خودآگاهی برای مردم منجر به تضعیف پدیده دولت-ملت و هویت ملی مرتبط با آن می‌شود و با برجسته شدن بسیاری هویت‌های خاص‌گرایانه در داخل کشور، همانند هویت‌های قومی و مذهبی، سلطه دولت و نقش آن در تعریف هویت ملی به چالش کشیده می‌شود؛ بنا بر نظر ولندر شبکه اجتماعی فیس‌بوک فضای عمومی و عرصه‌ای است که در آن حضور افراد به‌منظور مشارکت در مباحث باز، علنی و کنش ارتباطی به وسیله بیان و گفت‌وگو تحقق می‌یابد و استفاده‌های گوناگون مثل دریافت اخبار و بیان عقاید، به همان‌سان وابستگی را به اینترنت و شبکه اجتماعی فیس‌بوک زیاد می‌کند و با ایجاد خودآگاهی برای مردم زمینه تضعیف هویت ملی را فراهم کرده و با تضعیف هویت ملی زمینه برجسته شدن هویت‌هایی که ساخته‌وپرداخته شده در این فضای مجازی است فراهم می‌شود.

درمجموع می‌توان گفت همان‌طوری که نمی‌توان از اثرات مفید شبکه‌های اجتماعی در جایگاه زندگی روزانه غافل شد، نباید از اثرات و چالش‌های منفی آن نیز غفلت کرد. امری بدیهی است که به‌جای برخورد سلبی با این پدیده نوین، بررسی و ریشه‌یابی مشکلات و پیامدهای منفی ناشی از آن و پیش‌گرفتن راه‌های اصلاحی، قطعاً نتایج بهتری را دربر خواهد داشت. ازاین‌رو به‌نظر می‌رسد توجه به راه‌کارهایی ازجمله آموزش و فرهنگ‌سازی، توجه به مبانی دینی و ارزشی، حمایت از متخصصان داخلی برای تولید و تقویت شبکه‌های اجتماعی بومی می‌تواند در ارتباط با تهدید ناشی از فضای رسانه‌ای، مورد توجه سیاست‌مداران و تصمیم‌سازان قرار گیرد.

منابع

۱. آذرنگ، عبدالحسین. (۱۳۸۲). *پدیده جهانی شدن وضعیت بشری و تمدن اطلاعاتی*، آگه، تهران.
۲. اسمیت، آدام. (۱۳۸۳). *ناسیونالیسم، نظریه، ایدئولوژی*، تاریخ، منصور انصاری، تهران: مرکز مطالعات ملی.
۳. بهرامی کمیل، نظام. (۱۳۸۸). *نظریه رسانه‌ها جامعه‌شناسی ارتباطات*، کویر، تهران.
۴. پولادی، کمال. (۱۳۸۲). *عصر اطلاعاتی و پیدایش جامعه شبکه‌ای*، کتاب ماه علوم اجتماعی
۵. تقی پور، امیرعباس. (۱۳۸۹). *منتخب مقالات روابط عمومی الکترونیک*، تهران، شرکت روابط عمومی و تبلیغات ۷ تبلیغ.
۶. جنکینز، ریچارد. (۱۳۸۱). *هویت اجتماعی*. یاراحمدی. ت. نشر شیرازه، تهران.
۷. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۸۱). *لغت‌نامه، جلد ۱۴*، دوره جدید، تهران: انتشارات سروش، چاپ سوم.
۸. زنجانی زاده، هما، جوادی، محمد. (۱۳۸۴). *بررسی تاثیر اینترنت بر ارزش‌های خانواده در بین دانش آموزان دبیرستانی ناحیه ۳ مشهد*. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۲.
۹. عدلی پور، صمد، قاسمی، وحید، کیان پور، مسعود. (۱۳۹۲). *شبکه اجتماعی فیس‌بوک و هویت ملی جوانان*، فصلنامه مطالعات ملی، ۵۶، سال چهاردهم، شماره ۴.
۱۰. قاسمی، وحید، عدلی پور، صمد، کیان پور، مسعود. (۱۳۹۱). *تعامل در فضای مجازی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان؛ مطالعه موردی فیس‌بوک و جوانان شهر اصفهان*، دو فصلنامه علمی پژوهشی دین و ارتباطات، سال نوزدهم، شماره دوم.
۱۱. کاستلز. مانوئل. (۱۳۸۰). *عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ (پیدایش جامعه شبکه‌ای)*. علیقلیان. ا و خاک‌باز. او چاوشیان. ح. تهران، طرح نو.
۱۲. کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰). *عصر اطلاعات (اقتصاد، جامعه، فرهنگ، قدرت هویت)*، مترجم حسن چاوشیان، جلد دوم، تهران، طرح نو

۱۳. گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). *تجدد و تشخیص، جامعه و هویت در عصر جدید*، مترجم ناصر موفقیان، چاپ دوم، تهران، نی.
۱۴. محراب بیگی، محمدجواد. (۱۳۹۳). *نقش اینترنت بر هویت ملی در ایران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباطات، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی.
۱۵. محسنی، منوچهر، دوران، بهزاد، سهرابی، محمدهادی. (۱۳۸۵). *بررسی اثرات استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت (در میان کاربران کافی‌نت‌های تهران)*. فصل‌نامه جامعه‌شناسی ایران، تهران، ۷.
۱۶. مومنی، حسن. (۱۳۹۱). *عوامل مؤثر بر هویت ملی در بین دانش آموزان مناطق مرزی*. موسسه مطالعات ملی.
۱۷. میرمحمدی، داود. (۱۳۹۱). *فضای مجازی و تحولات هویتی در ایران*، تهران، دانشگاه پیام نور، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی.
۱۸. میرزایی ورزنه، مصطفی. (۱۳۸۷). *بازنمایی انواع هویت جمعی (محلی، قومی، دینی، ملی و فراملی)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۹. نراقی زاده، افسانه. (۱۳۹۱). *مقایسه میزان و نوع استفاده از اینترنت در رابطه با سلامت روان و عملکرد تحصیلی*. فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی واحد شوشتر.
۲۰. نظری، جواد. (۱۳۸۶). *بررسی جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر نزاع‌های جمعی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان.
۲۱. یوسفی، علی. (۱۳۸۰). *روابط بین قومی و تأثیر آن بر هویت ملی اقوام در ایران*. فصلنامه مطالعات ملی، ۲.

22. Boyd, D. M. N. B. Ellison, (2007). *Social Networks Sites: Definition, History, and Scholarship*, Journal of Computer-Mediated Communication, Vol 1, No 13

23. www.wikipedia.org-1394/8/4

